

ZOOGDIEREN IN FRIESLAND

Sim Broekhuizen

In februari 1992 verschenen de eerste en tweede druk van de Atlas van de Nederlandse zoogdieren. Daarin wordt een overzicht gegeven van de verspreiding van alle in Nederland in het wild levende zoogdiersoorten. In november is de derde druk verschenen. Dit artikel bespreekt de verspreiding van zoogdieren in Friesland.

Vergeleken met het aantal vogelsoorten dat in Nederland voorkomt, is het aantal soorten zoogdieren maar bescheiden: 65. In Friesland komen er maar 40 van voor. Een stuk minder dan bijvoorbeeld in Limburg, waar men voor Nederland bijzondere soorten als Hamster *Cricetus cricetus*, Grote bosmuis *Apodemus flavicollis*, Eikelen Hazelmuis *Eliomys quercinus* en Muscardinus *avellanarius* kan aantreffen en waar 's winters in de mergelgroeven tal van vleermuissoorten hun winterslaap doorbrengen. Wel zijn er in Friesland vertegenwoordigers van alle zeven systematische orden die in Nederland voorkomen: 7 insecteneters, 8 vleermuizen, 9 landroofdieren, 2 zeeroofdieren, 1 hoefdier, 11 knaagdieren en 2 haasachtigen.

Insecteneters

Tot de insecteneters behoren, naast de Egel *Erinaceus europaeus* en de Mol *Talpa europaea* die over de gehele provincie voorkomen, vijf spitsmuissoorten. Oppervlakkig gezien lijken deze meest nacht-actieve dieren met hun spitse snuitjes sterk op elkaar. Hun verspreiding is in Friesland nog niet echt goed onderzocht, maar het meest algemeen is waarschijnlijk wel de Gewone bosspitsmuis *Sorex araneus*. Van de Waddeneilanden is deze soort alleen van Terschelling bekend. Van zijn 'tweelingbroer' de Tweekleurige bosspitsmuis *S. coronatus* zijn tot nu toe alleen een paar vangsten en braakbalvondsten bekend uit de Wouden. De beide bosspitsmuissoorten lijken echter zo sterk op elkaar, dat alleen specialisten ze betrouwbaar kunnen onderscheiden.

Huisspitsmuis

foto Joop van Osch (IBN)

De Dwergspitsmuis *S. minutus*, ons kleinste landzoogdier, komt waarschijnlijk ook alleen op de zandgronden voor. Uit Gaasterland is overigens alleen maar een braakbalvondst bekend, wat aangeeft dat ook de verspreiding van deze soort nog nader onderzoek behoeft. Wel is zeker, dat de Dwergspitsmuis zowel op Terschelling als Ameland voorkomt. De Waterspitsmuis *Neomys fodiens* houdt zich alleen langs oevers op. Het voedsel bestaat voornamelijk uit waterdieren. Tot 1989 waren slechts 13 vindplaatsen uit Friesland bekend, die overigens wel door de hele provincie verspreid lagen, met uitzondering van de Friese Waddeneilanden. Wellicht is deze soort algemener dan uit het geringe aantal vangsten lijkt. Een nieuwkomer voor Friesland lijkt de Huisspitsmuis *Crocidura russula* te zijn. Vóór de Tweede Wereldoorlog was deze soort uit de noordelijke provincies niet bekend, maar vooral na 1970 is er van een sterke uitbreiding sprake. Alleen het westelijke weidegebied van de provincie lijkt nog niet veroverd, maar dit deel van de provincie is het minst goed onderzocht op zoogdieren. Van de Waddeneilanden is alleen Schiermonnikoog gekoloniseerd.

vleermuizen

Van Friesland is iets minder dan de helft van de in Nederland voorkomende vleermuissoorten bekend. Hiertoe behoren natuurlijk de soorten die specifiek boven water jagen, de Water-vleermuis *Myotis daubentonii* en de Meervleermuis *M. dasycneme*, waarvan ook verscheidene kraamkolonies bekend zijn. Ook de Nathusius' dwergvleermuis *Pipistrellus nathusii* houdt zich graag op in de nabijheid van water. Deze soort slaapt, net als de Watervleermuis, de Rosse vleermuis *Nyctalus noctula* en de voor Friesland zeer zeldzame Franjestaart *Myotis nattereri*, 's zomers vooral in holle bomen, terwijl de Meer-vleermuis, de (gewone) Dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus* en de Laatvlieger *Eptesicus serotinus* voornamelijk in gebouwen slapen. Alleen de Grootoorvleermuis *Plecotus auritus* is minder kieskeurig en is 's zomers zowel in gebouwen als in holle bomen aan te treffen.

De kennis van de verspreiding van de vleermuizen neemt de laatste jaren snel toe dank zij de beschikbaarheid van ontvangertjes waarmee de geluiden hoorbaar gemaakt kunnen worden, die vleermuizen uitstoten om zich te oriënteren en voedsel te zoeken. Veel van die geluiden zijn kenmerkend voor de soort. Ook in Friesland worden nog steeds nieuwe verblijfplaatsen van de genoemde vleermuissoorten ontdekt.

landroofdieren

Alle inheemse landroofdiersoorten komen in Friesland voor. Ook de beide ingevoerde soorten, Wasbeer *Procyon lotor* en Amerikaanse nerts *Mustela vison*, zijn hier gesignaleerd. Het gaat hier echter bijna altijd om uit gevangenschap ontsnapte dieren en het is onzeker of beide soorten zich hier wel in het wild voortplanten. Uitgesloten is dat zeker niet. Amerikaanse nertsen zijn natuurlijke vijanden van de ook ingevoerde Muskusrat *Ondrata zibethicus* en de meeste nertsen worden al snel in vangmiddelen voor Muskusratten gedood.

De inheemse kleine marterachtigen, Wezel *Mustela nivalis*, Hermelijn *M. erminea* en Bunzing *M. putorius*, weten zich redelijk te handhaven, zij het dat er van de Bunzing weinig opgaven zijn uit het noordwesten van de provincie.

Net als de Huisspitsmuis, zijn ook de Vos *Vulpes vulpes* en de Steenmarter *Martes foina* met een opmars in Friesland bezig. Anders dan bij de Huisspitsmuis, gaat het bij de Vos en de Steenmarter om het terugwinnen van verloren gegaan gebied. Halverwege de vorige eeuw was de Vos zowel in de Wouden als in Gaasterland geen onbekende en uit die tijd zijn er ook verscheidene meldingen van Steenmarters, zelfs uit het noordwesten van de provincie. Na een lange tijd van afwezigheid zijn de meldingen van de Steenmarter nu nog beperkt tot het zuidoosten van de provincie; die van de Vos komen ook al uit Gaasterland. In hoeverre ook de Boommarter *Martes martes* met een come-back bezig is, is onduidelijk. De Boommarter laat zich niet zo makkelijk zien en het is niet uit te sluiten dat zich in zuidoost-Friesland altijd Boommarters hebben opgehouden. Jonge mannetjes kunnen echter tot ver buiten het eigenlijke leefgebied uitzwermen en het is dan ook niet altijd mogelijk vast te stellen of gevonden

dieren gevestigd dan wel zwervend waren.

Inmiddels is echter wel zeker, dat de Boommarter op een aantal plaatsen in zuidoost Friesland wel gevestigd is. In Gaasterland lijkt de soort echter, na haar uitroeiing daar in het begin van deze eeuw, nog steeds te ontbreken, ook al werd dit jaar een mammetje doodgereden bij Elahuizen, noordwestelijk van Balk.

Het verhaal van de Otter *Lutra lutra* in Friesland is genoegzaam bekend. Eens de otterprovincie bij uitstek, doet men in Friesland nu de uiterste moeite om voor de Otter weer een leefbaar milieu te scheppen. Watervervuiling, voornamelijk via het inlaten van Rijnwater, heeft de Otter doen uitsterven.

Beter staat het er voor met de Das *Meles meles*. Na door overbejaging en stroperij praktisch uitgeroeid te zijn geweest, is de Das in de jaren zestig weer uitgezet in Gaasterland, waar de soort zich nu goed handhaaft, evenals in de bossen bij St. Nicolaasga. Tijdelijke vestigingen van zwervers in het Wouden-gebied geven aan, dat ook hier mogelijkheden voor de Das aanwezig zijn. Waarschijnlijk zullen er in 1993 dieren worden geïntroduceerd, met het doel ook hier tot een permanente vestiging te komen.

Op de Waddeneilanden komen thans, voor zover bekend, geen landroofdieren voor. De Hermelijn, die in het verleden ingevoerd was op Terschelling en Schiermonnikoog, is daar inmiddels weer verdwenen.

zeeroofdieren

In het Friese Waddengebied leven twee zeehondsoorten: de Gewone zeehond *Phoca vitulina* en de Grijze zeehond *Halichorus grypus*. De stand van de Gewone zeehond is, vooral in het westelijke deel van het Waddengebied, aanzienlijk teruggelopen. In de jaren vijftig en zestig vooral door de verontreiniging van het voedsel met

Grijze zeehonden

foto Martijn de Jonge

giftige stoffen die via de rivieren werden aangevoerd (net als bij de Otter, het 'zeehondje van het zoete water') en na 1988 door het 'zeehondenvirus'. Dat de stand zich in het Friese Waddengebied inmiddels snel herstelt, is mede te danken aan de inspanningen van de Zeehonden-crèche Pieterburen. Een belangrijk deel van de zeehonden die nu in het Waddengebied leven, is ooit door de Zeehonden-crèche verzorgd. Een bijzondere prestatie, maar ook wel een zorgelijk gegeven.

De Grijze zeehond was tot in de eerste eeuwen van onze jaartelling in het Waddengebied waarschijnlijk talrijker dan de Gewone zeehond. Doordat Grijze zeehonden gevoeliger zijn voor verstoring dan de Gewone zeehond (de jongen moeten hun eerste drie levensweken op het land doorbrengen), is de Grijze zeehond bij de toenemende bewoning rond de Wadden, al in de Middeleeuwen verdwenen. Sinds 1955 wordt de Grijze zeehond echter weer in toenemende mate gesignaleerd en sinds 1985 worden er ook weer jongen geboren; eerst op de zandplaat Engelsehoek, tussen Vlieland en Terschelling, de laatste jaren op de Jacobsbruggen onder West-Terschelling.

hoefdieren

Friesland is maar één in het wild levende hoefdiersoort rijk: de Ree *Capreolus capreolus*. Ook deze soort is zich aan het herstellen, nadat zij in de zeventiende eeuw in Friesland van het toneel was verdwenen. In 1887 werden weer Reeën in Ooststellingwerf gesignaleerd en in 1905 in Gaasterland. In 1930 had de Ree de Wouden weer gekoloniseerd. Sinds de jaren zestig heeft de soort zich ook in de veen- en kleigebieden gevestigd en thans is de Ree alleen in het gebied tussen Franeker en Bolsward nog een zeldzaamheid.

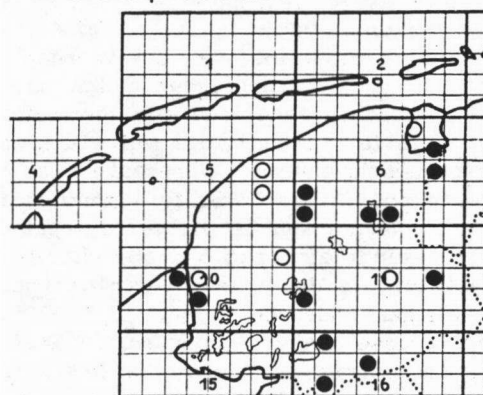
knaagdieren

De meest beperkte verspreiding van de Friese knaagdieren heeft wellicht de Eekhoorn *Sciurus vulgaris* die, gebonden als hij 's winters is aan naaldbos, alleen in zuidoost Friesland en Gaasterland voorkomt.

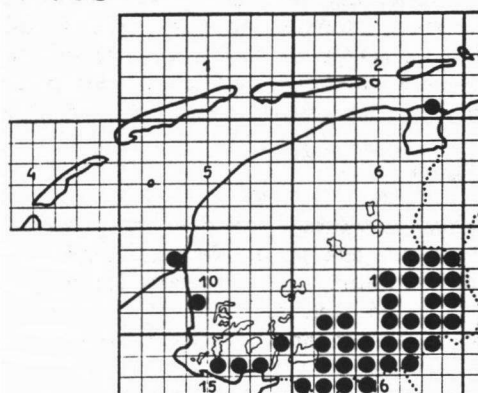
Vier van de 10 overige Friese knaagdiersoorten behoren tot de groep van de woelmuisen. De meest bekende soort is wel de Veldmuis *Microtus arvalis*. De andere drie soorten, de Rosse woelmuis *Clethrionomys glareolus*, de Aardmuis *Microtus agrestis* en de Noordse woelmuis *Microtus oeconomus*, lijken veel op de Veldmuis en waarschijnlijk mede daardoor is hun verspreiding in Friesland nog onvolledig bekend.

De Rosse woelmuis wordt vooral in hogere en ruige vegetaties aangetroffen en komt in Friesland, voor zover bekend, alleen in de Wouden en op Terschelling voor. Vooral het ontbreken van recente meldingen uit Gaasterland valt op. De Aardmuis heeft een voorkeur voor vochtige en natte terreinen met een hoge en ruige kruidenvegetatie. In Friesland zijn dan ook de meeste vangsten gedaan in het veenweidegebied en maar weinig in de Wouden en de kleigebieden. Ook

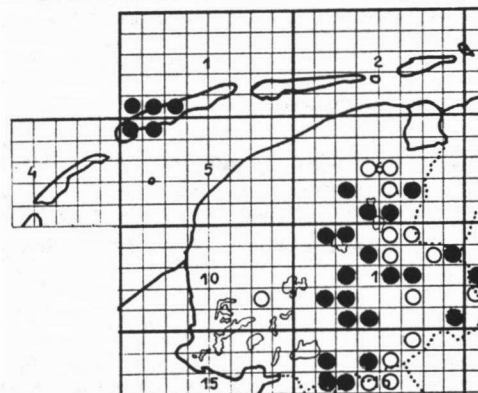
Waterspitsmuis

Vos

Aardmuis

● vangst
○ braakbalvondst

Figuur 1. Verspreiding van enkele zoogdiersoorten in Friesland

bron: IBN

komt de Aardmuis voor in Gaasterland en sinds 1984 op Ameland. De soort lijkt zich de laatste decennia te hebben uitgebreid, ten koste van de Noordse woelmuis, die thans nog maar van enkele plaatsen in Friesland bekend is. De Noordse woelmuis kan in zeer natte gebieden leven als die een dichte gras- of struikvegetatie hebben.

In deze gebieden kan ze zich beter handhaven dan de Veldmuis en de Aardmuis. Met het verbeteren van de ontwatering heeft de Noordse woelmuis nog maar weinig aan dit voordeel en is ze in aantal hard achteruitgegaan. Dit is zorgelijk, omdat in Nederland een zeer geïsoleerde populatie voorkomt, die wel als aparte ondersoort beschreven is. In recente tijd zijn geïsoleerde populaties in Schleswig-Holstein en Zuid-Zweden verdwenen. De dichtstbijzijnde populatie bevindt zich pas ten oosten van de Elbe. Nederland is dus alleen verantwoordelijk voor zijn eigen ondersoort.

De andere Friese knaagdiersoorten, de Woelrat *Arvicola terrestris*, de Muskusrat, de Dwergmuis *Micromys minutus*, de Bruine rat *Rattus norvegicus*, de Bosmuis *Apodemus sylvaticus* en de Huismuis *Mus domesticus*, komen door de gehele provincie voor, zij het dat de Woelrat ontbreekt op alle Waddeneilanden, de Muskusrat en de Bruine rat (nog) op Vlieland, de Dwergmuis op Vlieland en Schiermonnikoog en de Huismuis alleen nog op Schiermonnikoog.

haasachtigen

Hazen *Lepus europaeus* komen door de hele provincie voor, ook op de Waddeneilanden, waar ze in het verleden zijn uitgezet. In het veenweidegebied zijn ze in de jaren zestig en zeventig minder in aantal achteruitgegaan dan in de akkerbouwgebieden op de klei.

De verspreiding van het Konijn *Oryctolagus cuniculus* is de laatste decennia sterk toegenomen, vooral dank zij het steeds toenemende aantal zandlichamen dat wordt aangebracht voor viaducten en industrie-terreinen.

verdwenen en bedreigd

Vatten wij de huidige stand van zaken samen, dan zien wij allereerst dat van veel soorten de verspreiding in Friesland nog onvoldoende bekend is. Een intensivering van het verspreidings

literatuur

Broekhuizen S., B. Hoekstra, V. van Laar, C. Smeenk & J.B.M. Thissen (red.) 1992. Atlas van de Nederlandse zoogdieren: 1-336. Uitgeverij KNNV, Utrecht.

S. Broekhuizen, DLO-Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN), Postbus 9201, 6800 HB Arnhem.

Noordse woelmuis

foto Roel van Beek (IBN)

onderzoek is dan ook zeker gewenst.

Een tweede punt dat opvalt is, dat verscheidene soorten zich thans in Friesland uitbreiden: Huisspitsmuis, Vos, Steenmarter, Ree, Aardmuis en Konijn. Daar staat tegenover dat andere soorten in het recente verleden verdwenen zijn: de Zwarte rat *Rattus rattus* als gevolg van de mechanisatie van de landbouw, waardoor het graan niet meer 's winters hoeft te worden gedorst, en de Otter als gevolg van verontreiniging van het oppervlaktewater met biologisch slecht of niet afbreekbare giftige stoffen. Sterk afgenomen zijn de Gewone zeehond en de Noordse woelmuis: soorten waarvan het voorkomen weliswaar niet tot Friesland beperkt is, maar die wel typisch bij deze provincie horen en waarvoor de provincie dus ook een bijzondere verantwoordelijkheid heeft.

Voor de zeehond wordt het nodige gedaan, voor de onaanzienlijke Noordse woelmuis moet dat nog beginnen. Hopelijk wordt er niet te laat begonnen, zoals dat bij de Otter wel het geval is geweest.

VERZOEK OM HISTORISCHE GEGEVENS KUSTBROEDVOGELS IN NEDERLAND

In verband met het project 'Oude tijdreeksen' van SOVON en het verschijnen van een 'Atlas van Nederlandse Kustbroedvogels' zijn we op zoek naar nog niet eerder gepubliceerde gegevens over aantallen kustbroedvogels: Aalscholver, Eldereend, Kluut, Bontbekplevier, Strandplevier, meeuwen en sterns. Het gaat om (schattingen van) aantallen broedparen per gebied sinds 1900. In verband met het verkrijgen van inzicht in de factoren die de populatiegrootten hebben bepaald zijn gegevens welkom over aspecten als jacht op sterns (begin 20e eeuw voor 'hoedjesmode'), eierrapen voor consumptie, broedsucces, effecten Tweede Wereldoorlog enze.. Inlichtingen bij Peter Meininger (RWS-DGW, 01180-36593) of Arend van Dijk (SOVON, 08895-43753). Reacties kunnen ongefrankeerd worden gezonden aan:

RWS-DGW, t.a.v. P.L.Meininger, Antwoordnummer 217, 4330 VB Middelburg